

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті висвітлено особливості дослідження феномену «емоційний інтелект» у контексті професійного становлення майбутнього вчителя. Акцентовано на необхідності звернення до внутрішнього світу майбутнього фахівця як особистісного чинника, який сьогодні розглядається ключовою проблемою, здатною розв'язати існуючі в суспільстві кризові явища. Сутність емоційного інтелекту пов'язується з професійною та індивідуально-особистісною успішністю людини. Загальним у трактуванні змісту емоційного інтелекту вчителя, його компонентного складу та специфічних форм прояву, є його розуміння як інтегрованого, динамічного утворення, структуру якого складають емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти, що в своєму поєднанні забезпечують сукупність особистісних якостей, відповідних вимогам педагогічної професії, її гуманістичній сутності.

Ключові слова: емоційний інтелект, особистісний чинник, майбутній вчитель.

Постановка проблеми. У сучасних кризових умовах розвитку суспільства проблема внутрішнього світу людини розглядається як ключова проблема сучасності, від розв'язання якої залежить подолання кризових явищ, що набули всеохоплюючого, глобального характеру. У підтвердженні цієї думки звернемося до висловлювання відомого вітчизняного філософа, педагога І. А. Зязюна, який писав: «У науці домінувала концепція зовнішньої, біологічної і соціальної зумовленості людини не лише як індивіда, але й як особистості. Впливові внутрішньої духовно-психічної детермінації на розвиток унікальності й неповторності особистості не приділялося належної уваги» [5, с. 29].

Серед індивідуальних, внутрішньо особистісних якостей, які затребувані сьогодні передусім професіями типу «людина-людина», зокрема, педагогічною, особлива увага з боку науковців фокусується навколо характеристик, що узагальнені поняттям «емоційний інтелект», сутність якого пов'язується передусім з професійною та індивідуально-особистісною успішністю людини. Емоційний інтелект, за даними Всесвітнього економічного форуму, що відбувся в Давосі у 2016 році, визнаний однією із пріоритетних і затребуваних компетентностей майбутнього, необхідних всім працюючим для ефективного опанування діяльності та конкурентноздатності [11]. У лексиконі вітчизняної педагогіки цей термін також є новим, він використаний в концепції «Нова українська школа» у значенні ключової компетентності освіти, необхідної для успішної самореалізації особистості в суспільстві [8].

Виокремлення емоційного інтелекту як особистісного чинника професійного становлення майбутнього вчителя пояснюється зміною парадигмальних орієнтирів сучасної національної освіти у бік антропоцентризму, людиноцентризму, дитиноцентризму, які визнані стратегічними векторами її розвитку в XXI столітті. Обґрунтовуючи філософію людиноцентризму та її базовий концепт – дитиноцентризм, В. Г. Кремінь наголошує на переорієнтації освітнього процесу в напрямі відмови від раціонально спрямованої, зверненої до розуму освіти на нові виміри духовності людини, розвиток її творчого потенціалу, що ґрунтується на розумі, знанні, мудрості, «душевному відчутті», «пізнанні серцем», на всьому, що перетворює людину в особистість [6, с. 310-311]. Педагогічний процес, побудований на заданих парадигмальних орієнтирах, який, за визначенням В. С. Біблера, є «нескінченно можливою реальністю», що складається із виникнення все нових і часто непередбачувальних ситуацій з невизначеними шляхами їх розв'язання, вимагає від вчителя підвищеного емоційного реагування, емоційної віддачі, значного емоційного напруження [2]. Незважаючи на досить ґрунтовні сучасні дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх учителів, формування їхньої професійної самосвідомості, готовності до професійно-педагогічної діяльності, зумовленої суб'єкт-суб'єктивними взаєминами, недостатньо розробленою залишається проблема особистісної складової професіоналізму вчителя. Найбільш перспективною в цьому плані визнається концепція емоційного інтелекту як психологічного утворення, що забезпечує соціальну адаптацію, успішність, продуктивне функціонування в особистісній та професійній сферах.

Тривалий час традиційна психологія розглядала інтелект людини як універсальну психічну здібність, яка зумовлює успішність її життєдіяльності в цілому та професійного самоствердження

зокрема. Емоційна і когнітивна сфери психіки досліджувались і тлумачились вченими як протилежні, автономно функціонуючі процеси, що знаходились між собою в «антагоністичних» зв'язках. Хоча необхідно відзначити, що такий погляд на взаємозв'язок емоцій та інтелекту в психіці людини поділявся не всіма вченими. У вітчизняній науці в 30-ті роки ХХ ст. видатний вчений Л. С. Виготський у своїх працях обґрунтував взаємозв'язок і взаємозалежність двох сфер психіки, що існують у формі «динамічної смислової системи», яка, на думку вченого, пояснює причини самого мислення і регулюючу роль емоцій в цьому процесі [3]. У подальшому ідеї, висловлені Л. С. Виготським, знайшли свій розвиток у дослідженнях С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва та інших вчених.

Активно вивчаючи процеси мислення, інтелектуальної діяльності людини, сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені дійшли висновку про наявність в ній раціональних та іраціональних (емоційних) аспектів, які взаємопов'язані і взаємозалежні між собою. Вказуючи на багатокомпонентну структуру інтелекту, вчені акцентують на значенні, яке має в структурі інтелекту особистісний компонент у вигляді індивідуальних особливостей, мотивації, пізнавальних потреб, спрямованості особистості тощо. Доведено, що у кожному психічному процесі (мисленні, переживанні, сприйманні, запам'ятовуванні тощо) поєднані як когнітивно-предметні, об'єктивні складові, так і суб'єктно-мотиваційні. Американський вчений Х. Гарднер науково обґрунтував ідею «множинності» інтелекту, диференціюючи його на сім окремих підвидів (типів) та виокремлюючи серед них внутрішньо особистісний та міжособистісний типи, які, в свою чергу, пов'язувались із здатністю розуміти як власні емоції, так і емоції інших, вміти використовувати отримані знання для прогнозування та управління власною поведінкою, так і поведінкою інших [4]. Вчений довів принципову відмінність виокремлених ним типів інтелекту від логічного інтелекту в традиційному його значенні.

Аналіз наукових праць, теоретичних підходів до вивчення феномену емоційного інтелекту засвідчує, що сама ідея і термін «емоційний інтелект» вперше були сформульовані в кінці ХХ століття американськими вченими Дж. Мейером, П. Селовеєм, які досліджували його у контексті проблеми соціального інтелекту і науково обґрунтували його психологічний статус як здібності відслідковувати власні та чужі почуття і емоції, розрізнити їх та використовувати цю інформацію для спрямованості мислення та дій [12]. Хоча, за даними історії релігії та світової філософської думки, емоційний інтелект як феномен, явище, що характеризує людську природу, має значно глибші корені, пов'язані з еволюцією ідеї співвідношення людського розуму і людської чуттєвості як здібностей до пізнаваності світу, починаючи від стародавніх часів [10].

При різних підходах до трактування змісту та структури емоційного інтелекту, вчені висловлюють загальну думку відносно того, що життєвий успіх людини, особистий та професійний, залежить не стільки від її розумових здібностей та академічних знань, скільки від тих особливостей людського розуму, які визначають здатність до самопізнання і саморегуляції власного емоційного стану, уміння розуміти емоційний стан інших і скеровувати спільну міжособистісну взаємодію на позитивне вирішення практичних проблем. Саме здатність людини розумно проявляти і керувати власними емоціями, якими супроводжується будь-яка життєва ситуація, міжособистісне спілкування, бути відкритим до інших, розуміючи їхній емоційний стан і вміючи його спрямувати на позитивне вирішення проблеми, на думку вчених, є вихідним моментом і необхідною умовою досягнення життєвого та професійного успіху.

Мета статті – використовуючи загальнонауковий метод порівняльного аналізу теоретичних підходів до розуміння феномену «емоційний інтелект», розкрити особливості його прояву як особистісного чинника професійного становлення майбутнього вчителя.

Результати дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблема емоційного інтелекту як особистісно-професійна, психологічна характеристика майбутнього фахівця є предметом сучасних досліджень переважно наукових галузей гуманітарного профілю: психології, соціології, педагогіки, юриспруденції, медицини, лінгвістики тощо. Грунтуючись на загальнотеоретичних засадах концепції емоційного інтелекту, науковці досліджують різні його аспекти і особливості прояву у фахівців різних спеціальностей. У контексті професійно-особистісного розвитку майбутніх учителів цей феномен вивчається переважно російськими та білоруськими вченими І. М. Андрєєвою, Н. М. Манойловою, Е. Ю. Почтарьовою та іншими.

І. М. Андрєєва [1] наголошує на проблемі емоційної регуляції, яка, на її погляд, є однією із найважливіших і актуальніших для особистісного і професійного розвитку сучасного вчителя. Значні психологічні навантаження, з якими пов'язана педагогічна діяльність, підкреслює дослідниця, є факторами, що спричиняють появу такого явища як «професійний стрес», при відсутності профілактики якого наслідками стають стійкі негативні якості вчителя, роздратованість, гнів, депресія, незадоволеність, що, в свою чергу, є причиною нездорового психічного і фізичного стану вчителя і не сприяє ефективності навчального процесу. Дослідниця пов'язує емоційний інтелект учителя з його «емоційною грамотністю», під якою розуміє цілеспрямоване підвищення емоційної компетентності як елемента психологічної культури педагога. В структурі емоційного інтелекту, на думку І. М. Андрєєвої, найбільш значущими і такими, що є важливими для успішної педагогічної взаємодії, є уміння управляти власними емоціями і розуміти емоції оточуючих [1, с. 216].

За концепцією М. О. Манойлової [7, с. 55] емоційний інтелект є одним із важливих факторів, що визначають продуктивність діяльності педагога, його акмеологічний розвиток в умовах технократичного, інформаційного розвитку суспільства, що негативно впливає на розвиток емоційної культури педагога. Ця якість, вважає дослідниця, опосередковує гуманістичну спрямованість у взаємодії з учнями та іншими

суб'єктами освітнього процесу, реалізацію індивідуального підходу у розвитку особистості тощо. Дослідниця, піддаючи критиці існуючі форми академічної, професійної підготовки майбутніх учителів за відсутність спеціально організованого формування емоційно-комунікативних і регулятивних здібностей, що утворюють емоційний інтелект майбутніх учителів, пропонує комплексну програму як засіб формування емоційного інтелекту студентів педагогічних навчальних закладів.

Е. Ю. Почтарьова [9] розглядає емоційний інтелект як показник емоційної складової професійної компетентності вчителя і як складову його неперервної освіти. Посилаючись на вчених-психологів, дослідниця підкреслює, що при відсутності гармонійного балансування між розумом і почуттями, когнітивними та емоційними процесами людської психіки, з'являються суттєві особистісні деформації у вигляді таких станів як невпевненість в собі, постійне напруження і тривога, депресія, розчарування, незадоволеність тощо. Е. Ю. Почтарьова виділяє творчість як один із найбільш складних і важливих конструктів професійної діяльності вчителя, який тісно пов'язаний із емоційним інтелектом, оскільки передбачає складний синтез усіх психічних сфер особистості вчителя (пізнавальної, емоційної, вольової, мотиваційної). На думку дослідниці, однією із творчих здібностей вчителя є інтегративна здібність мислити педагогічно. Ефективність професійної діяльності вчителя, підкреслює вона, залежить не тільки і не стільки від знань і навичок, скільки від здібностей використовувати дану в педагогічній ситуації інформацію у різний спосіб і в швидкому темпі. Розвиток емоційного інтелекту вчителя в процесі неперервної освіти має значний ресурс за рахунок інтеграції власного досвіду та опанування нових професійних відносин [9, с. 78].

Отже, у різних підходах до трактування змісту емоційного інтелекту вчителя, його компонентного складу та специфічних форм прояву, загальним є його розуміння як інтегрованого, динамічного утворення, структуру якого складають емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти, що в своєму поєднанні забезпечують сукупність особистісних якостей, відповідних вимогам педагогічної професії, її гуманістичній сутності. Серед них: усвідомленість власних емоційних реакцій і контроль над ними; самомотивація; оптимізм і налаштованість на позитивні стосунки з оточуючими; чутливість і розуміння психічно-емоційних настроїв інших (учнів, колег, батьків); емпатія; вміння спрямувати отриману емоційну «інформацію» на прийняття правильного та виваженого рішення і позитивне вирішення проблеми; здатність до педагогічного спілкування, міжособистісної взаємодії з урахуванням емоційних настроїв інших, оминаючи конфлікти та стресові ситуації, досягаючи оптимального та успішного вирішення професійних завдань та індивідуально-особистісного розвитку.

Висновки. З урахуванням особливостей емоційного інтелекту як особистісного психічного утворення, його формування в контексті професійного становлення майбутнього фахівця, розвитку його професійно-особистісного потенціалу, що забезпечить йому професійну успішність і продуктивне функціонування, уявляється вкрай важливим і актуальним. Зумовленість проявів емоційного інтелекту специфікою змісту професійної діяльності вчителя певного профілю задає напрям подальших наукових досліджень.

References

1. Андреева И. Н. Эмоциональная компетентность в работе учителя. *Народное образование*. 2006. № 2. С. 216–223.
Andreeva, I. N. (2006). Emotsionalnyi intellekt v rabote uchitelya [Emotional intelligence in the work of a teacher]. *Narodnoye obrazovanie – Folk education*, 2, 216–223.
2. Библер В. С. От научения – к логике культуры. Москва : Изд. полит. лит., 1991. 413 с.
Bibler, V. S. (1991). *От научения – к логике культуры* [From learning to logic of culture]. Moscow : Publishing house of political literature.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений. Т. 2. Москва : Педагогика, 1982.
Vygottskyi, L. S. (1982). *Sobranie socheneniy. T. 2* [Collected Works. P. 2]. Moscow.
4. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. Москва : И. Д. Вильямс, 2007.
Gardner, G. (2007). *Struktura razuma: teoriya mnozhestvennogo intellekta* [The structure of mind: the theory of multiple intelligence]. Moscow : I. D. William.
5. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадськість. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2003. Вип.1 (5). С. 32–41.
Zyazyun, I. A. (2003). *Dukhovna elita u suspilstvi: inteligentnist i gromadskist* [Spiritual elite in the society: intellectuality and the public]. *Problemy ta perspektyvy formuvannya natsional'noyi humanitarno-tekhnichnoyi elity – Problems and prospects of the formation of the national humanitarian elite*. 1 (5), 32–41.
6. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2008. 424 с.
Kremen, V. G. (2008). *Filosofiya lyudynotsentryzmu v strategiyakh osvitnogo prostoru* [Philosophy of human centeredness in the strategies of educational space]. Kyiv : Pedagogichna dumka.
7. Манойлова М. А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов. Псков : ПГПИ. 2004. 60 с.
Manoylova, M. A. (2004). *Razvitie emotsionalnogo intellekta budushchikh pedagogov* [The development of emotional intelligence of future teachers]. Pskov : PGPI.

8. Нова українська школа: poradnyk dlya vchytelya / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
Bibik, N. M. (2017). Nova ukrainska shkola: poradnyk dlya vchytelya [New Ukrainian school: teacher's guide]. Kyiv : Publishing House «Pleyady» LLC.
9. Почтарева Е. Ю. Эмоциональный интеллект как составляющая непрерывного образования педагога. *Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров*. 2012. Выпуск 2 (11). С. 75–81.
Pochtareva, Ye. Yu. (2012). Emotsionalnyi intellekt kak sostavlyayushchaya nepreryvnogo obrazovaniya pedagoga [Emotional intelligence as a component of continuing education of a teacher]. Nauchnoye obespecheniye sistemy povysheniya kvalifikatsii kadrov – Scientific support of the system of staff development, 2 (11), 75–81.
10. Ракітянська Л. Становлення та розвиток поняття «емоційний інтелект»: історико-філософський аналіз. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: Педагогічні науки)*. 2018. № 3–4 (56–57). С. 36–42.
Rakityanska, L. (2018). Stanovlennya ta rozvytok poniattya «emotsiynyi intellekt»: istoryko-filosofskyi analiz [Formation and development of the concept of "emotional intelligence": historical and philosophical analysis. *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka (Seriya: Pedagogichni nauky) – Continuing Professional Education: Theory and Practice (Series: Pedagogic science)*, 3–4 (56–57), 36–42.
11. 10 ключових навичок до 2020-го. URL : <https://studway.com.ua/10-navichok/>
10 klyuchovykh navychok do 2020-ho [10 key skills before 2020]. Retrieved from <https://studway.com.ua/10-navichok/>
12. Salovey, P., Mayer, J. D. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*. 1990. 9, P. 185–211 (eng).
Salovey, P., Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185–211 (eng).

Rakityanska L. M.

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Methodology
of Musical Education, Singing and Choral Conducting,
Kryvyi Rih State Pedagogical University

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A PERSONAL FACTOR IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE TEACHER

The article reveals the features of study of the phenomenon of "emotional intelligence" in the context of professional formation of a future teacher. It is focused on the need to address the inner world of a future specialist as a personal factor, which is considered in modern conditions as a key problem that is able to solve crisis phenomena existing in society. Among the individual, intrinsically personal qualities that are demanded today primarily by «person-to-person» professions, in particular, pedagogical ones, a special attention from scientists focuses around characteristics, generalized by the notion of «emotional intelligence», the essence of which is associated primarily with professional and individually personal human success. In the lexicon of domestic pedagogy, this term is also new; it is used in the concept of "New Ukrainian School" in the sense of the key competence of education necessary for successful self-realization of an individual in the society.

In the context of professional and personal development of future teachers, this phenomenon is studied mainly by Russian and Belarusian scientists, who consider it as: the factor of acmeological development and professional teacher performance; personal resource of a teacher that determines the humanistic orientation of interpersonal interaction of the subjects of the educational process and acts as a factor in prevention of burnout syndrome; self-regulation and self-control factor, overcoming of professional stresses; element of psychological culture of an individual; as a factor of self-regulation of pedagogical activity etc. In various approaches to the interpretation of the content of teacher's emotional intelligence, its component composition and specific forms of manifestation its understanding is common as an integrated, dynamic education, the structure of which consists of emotional, cognitive and behavioural components which in their combination provide with a set of personal qualities meeting the requirements of the teaching profession, its humanistic essence.

Key words: *emotional intelligence, personality factor, future teacher.*

Одержано редакцією 09.03.2019

Прийнято до публікації 16.03.2019

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Н. А. Овчаренко**